

ZROD STŘEDOVĚKÉ BYZANCE

ROZPAD JUSTINIÁNOVA DĚDICTVÍ, VÁLKY PROTI
PERŠANŮM, AVARŮM A SLOVANŮM CÍSAŘ HERAKLEIOS

SITUACE V IMPÉRIU PO SMRTI JUSTINIÁNA

- Impérium bez pevného základu ani v hospodářském a společenském zřízení, ani ve vojenské a správní organizaci. Sociální vztahy, správní organizace a námezdní vojsko = dědictví pozdní antiky
- Nespokojenost obyvatelstva vyjádřena zvýšenou aktivitou démů
- Mimo Konstantinopole odstředivé tendence velké pozemkové aristokracie
- Vedle vnitřního rozkladu nápor starých i nových nepřátel v Evropě i v Asii.
- Justiniánovi nástupci: **Justinos II (565-578)**, **Tiberios (578-582)** a **Mavrikios (582-602)** vesměs schopní a zkušení státníci i vojvůdci, s vypětím sil dokázali čelit vnitřní rozklad a vnější nápor nepřátel

VYČERPÁVAJÍCÍ VÁLKY V EVROPĚ I V ASII

- Justinus II. odvádět Peršanům smluvený tribut, což vedlo ke zdlouhavé válce, vyčerpávající obě soupeřící mocnosti.
- V roce 568 vpadli germánští Langobardi do Itálie, jejíž větší část si do konce 6. století podrobili.
- Justinův nástupce Tiberios II. se soustředil hlavně na eliminování perské hrozby.
- Jeho vojevůdce Maurikios sice na východní frontě vedl obratné vojenské operace, avšak v roce 582 dobyli Avari pevnost Sirmium na Balkáně a Slované zahájili masivní útoky směřující do nitra poloostrova.
- Maurikios, který se chopil moci po Tiberiovi, se zapojil do vnitřních bojů v perské říši a v roce 591 dosadil v Ktésifóntu legitimního panovníka Husrava II. Císař pak uzavřel se Sásánovci výhodný mír, jimž posunul hranice říše na východě.
- Maurikios zřídil exarcháty v Ravenně a Kartágu, přičemž byl poprvé opuštěn pozdně antický princip oddělení civilní a vojenské správy.
- Maurikios zakročil proti Avarům a Slovanům a do roku 602 je vytlačil zpět za Dunaj. Ale námaha tažení vyvolala v armádě vzpouru, která vynesla na trůn uzurpátora jménem Fokas. Ten dal zavraždit Maurikia a všechny jeho mužské příbuzné

ÚPADEK ŘÍŠE A FOKOVA VLÁDA

- Fokas po svém nástupu začal organizovat teror namířený proti Maurikiovým přívržencům a senátorské aristokracii, ale i židům a monofyzitům. Jeho počínání vyvolalo odpor ve východních provinciích, kde byl monofyzitismus velmi rozšířen, a spělo k rozpoutání nového vnitropolitického konfliktu.
- Nestabilní situace využil perský král Husrav II. a rozpoutal proti Byzanci válku pod záminkou pomsty popraveného Fokova předchůdce. Postup Peršanů byl ještě usnadněn vzpourou vysokého vojenského hodnostáře Narsa, takže během několika let získali Arménii a také části Sýrie a Mezopotámie, perské jednotky dále pronikly až k Chalkedonu a do Palestiny.
- na balkánská území říše vtrhli Slované spolu s Avary. Restaurování hranice říše na Dunaji císařem Maurikiem tak mělo jen krátké trvání, navíc se Slované na dobytých územích začali usídlvat a vinou jejich vpádů, drancování a odvlékání obyvatelstva se spolu se zánikem měst zhroutil i zdejší správní systém.
- Jedinou oblastí, kde v té době vnitropolitický rozkol a hospodářský úpadek nepostupoval tak razantně, byla provincie v severní Africe, zvaná kartaginský exarchát, v jejímž čele v té době stál Maurikiův přítel Herakleios. Ten vypravil svého stejnojmenného syna v čele loďstva do hlavního města Konstantinopole. Zásah proti Fokovi byl úspěšný – obyvatelé metropole sami otevřeli městské brány. Fokas byl svržen a popraven. Herakleios byl přivítán jako spasitel a 5. října 610 korunován patriarchou Sergiem novým císařem.

HERAKLEIOS 610-641

- Herakleios se narodil kolem roku 575 v Kappadokii jako nejstarší syn Herakleia staršího
- Po jeho nástupu všechny hranice Byzance byly ale vystaveny hrozícímu nebezpečí, zatímco její armáda byla demoralizovaná a rozvrácená dosavadními vnitřními rozbroji, převraty a souvisejícími represemi.
- Byzantskou společnost rozpolcovaly politické otřesy, soupeření démů a náboženská nejednota.
- Nejvážnější zahraniční krizi představoval konflikt s Peršany, kteří si do roku 610 systematicky podmanili pohraniční pevnosti v Mezopotámii a takřka celou Arménii s úmyslem trvale je připojit ke své říši. Do jejich rukou padla kromě četných jiných i významná města Daras, Theodosiopolis (dnešní Erzurum), Amida (Diyarbakır).
- Peršané aby získali podporu lokálního obyvatelstva, Peršané dosazovali na nově dobytých území monofyzitské biskupy a odstraňovali jejich chalkedonské oponenty

VÁLKA S PERŠANY A ZTRÁTA EGYPTA

- Přes snahu Herakleia zamezit dalšímu perskému postupu byli Byzantinci po prvních úspěších odrazeni a jejich protiútok skončil neúspěchem. Následovaly pustošivé zájezdy a dostali až do Chalkedonu.
- Roku 613 padla do rukou perských nepřátel syrská metropole Antiochie a o rok později již perská vojska mohla vstoupit do Arménie, odkud se byzantská armáda musela stáhnout. Antiochie a okolní oblasti padly do perských rukou, byzantská říše byla fakticky rozetnuta ve dvě. Husrav město vyplenil a mnohé z jejích obyvatel odvlékl do Persie
- Pohromou se stalo i dobytí Jeruzaléma téhož roku. Peršané zdejší obyvatelstvo povraždili a odvezli odtud kříž, na kterém měl být ukřižován sám Kristus a jenž byl pro křesťany posvátnou relikvií.
- Prohrám na východní frontě však nebyl konec – perské vojsko postupovalo dál a po dobytí Alexandrie kolem roku 618 nebo 619 se zmocnilo Egypta.
- Válka s **Avary a Slovany**. Ti nadále postupovali balkánským poloostrovem a obsazovali další a další oblasti. Zdejší byzantské území se v následujících letech smršlo na pás pobřežních měst, z nichž slovanskému obležení úspěšně odolávala zejména Soluň. R. 617 přitáhli Avarové až před Konstantinopol, aby se zde při mírových jednáních pokusili císaře zajmout. Jejich plán ale nevyšel a Herakleios je díky četným darům přesvědčil, aby se vrátili zpět na své území

NÁZNAKY OBRATU

- Na počátku dvacátých let 7. století se byzantská říše nacházela takřka v troskách. Nejbohatší východní provincie se nalézaly v držení nepřátel, Malá Asie a Balkán byly sužovány soustavnými nájezdy a státní pokladna se ocitla na pokraji bankrotu. Herakleios uvažoval o přenesení hlavního města na severní Afriku.
- Navzdory katastrofám se byzantské vládnoucí vrstvy sjednotily za Herakleiem v odhodlání vytrvat v boji, nevyskytly se žádné pokusy o uzurpaci nebo svržení císaře, ani o přeběhnutí na stranu Peršanů. Patriarcha Sergios podpořil Herakleiovo válečné úsilí, když dal veškeré bohatství nashromážděné církví k dispozici státu. Obdobně veškeré bronzové sochy a výzdoba monumentů byly sejmuty a přetaveny v mince. Ze získaných prostředků byli zaplacení stávající i nově odvedení vojáci a najati žoldnéři.
- V r. 624 začal s reorganizovanou armádou jeho východní tažení. Zkusil vykoupit mír s Avary vyplacením vysokého tributu.
- Byzantinci vstoupili na perské území, čehož císař využil k posílení náboženského cítění svých mužů a jejich touhy po pomstě za utrpěná příkoří. Popis v dochovaných pramenech navozuje dojem jakéhosi svatého tažení proti Peršanům.

OBLEHÁNÍ KONSTANTINOPOLE (626)

- Oblehání začalo 29. června 626 - počet přitáhnuvších Avarů a Slovanů čítal až 80 000 mužů, zatímco konstantinopolské hradby chraniilo 12 000 Byzantinců
- Obránci i obyvatelé obleženého města spoléhali v Boží přízeň a v záchranu Konstantinopole, pročť patriarcha Sergios nosil podél hradeb ikonu Bohorodičky
- Avaři oplývali potřebnými obléhacími zařízeními, postrádali ovšem patřičné zkušenosti s dobýváním opevněných sídel. Když avarské útoky na město ztroskotaly, kagan nařídil Slovanům, aby na svých monoxylech přepravili Peršany na evropský břeh Bosporu.
- Byzantskému loďstvu se ale podařilo zničit a potopit slovanské čluny a zabránit přímému spojení Avarů a Peršanů. Po neúspěchu slovanského útoku ve Zlatém rohu přerušili Avaři, sužovaní nedostatkem zásob, obléhání a počátkem srpna 626 se stáhli.
- Po odražení Avarů vznikl hymnus Akathistos, svědčící o míře úlevy pociťované mezi Byzantinci

BOD OBRATU

- V létě 626 Turci přepadli a vyplenili severní kraje perské říše a ve svých nájezdech neustávali ani v dalších letech.
- Nespokojený velkokrál Husráv přikázal popravit Šahrvaráze, velitele jeho armády. On jakmile byl obeznámen s tímto sdělením, odvedl své vojsko od Konstantinopole a nadobro ustal v boji proti Byzanci. Neúspěch Avarů u Konstantinopole a především neutralizace Šahrvarázovy armády představovaly bod obratu ve válce s Peršany.
- Na jaře 627 Herakleios vyrazil do Ibérie, kde se setkal se svými turkickými spojenci, od kterých obdržel od něho posilu 40 000 turkických bojovníků. Navzdory blížícímu se zimnímu období Herakleios vytáhl v září do perského vnitrozemí.
- 12. prosince 627 svedl bitvu u Ninive, v níž Byzantinci Peršany potřeli a velitele Razata připravili o život. Peršané nebyli nadále schopni zabránit Herakleiovi v invazi do Mezopotámie.
- V lednu 628 se Byzantinci zmocnili královské rezidence v Dastagerdu, nedlouho předtím obývané Husravem, a získali ohromnou kořist. Poté, co Husrav opět odmítl císařovu nabídku míru, vypálili Dastagerd a vypravili se na Ktésifónt.
- Všudypřítomná nelibost Peršanů pociťovaná vůči velkokráli dostoupila svého vrcholu. Jeho syn Kavád zosnoval převrat, při němž byl Husrav II. zbaven vlády a po krátkém věznění koncem února 628 popraven.

VRÁCENÍ KRISTOVA KŘÍŽE DO JERUZALÉMA

- po uchopení trůnu Kavád II. k Herakleiovi oslovil Herakleia jako svého bratra a požádal o mír.
- V následně sjednané mírové smlouvě byl dohodnut *status quo ante* předpokládající vyklizení všech byzantských území doposud v držení Peršanů, propuštění zajatců a odevzdání Kristova kříže.
- Kavád si však nedokázal vynutit poslušnost Šahrvaráze vzpouzejícího se evakuovat své muže ze Sýrie a Egypta. Situace se v Persii ještě zkomplikovala Kavádovou náhlou smrtí v říjnu 628
- Někdy na přelomu let 628 a 629 se Herakleios s velikou pompou a za všeobecného nadšení vrátil do Konstantinopole, v níž uspořádal velkolepé triumfální procesí.
- V červenci 629 se Herakleios setkal s Šahrvarázem, ovládajícím stále Egypt, Palestinu a severní Sýrii. Perský vojevůdce souhlasil se stažením z byzantských provincií, za což se císař zavázal poskytnout mu vojenskou pomoc v jeho nárocích na sásánovský trůn
- Šahrvaráz poté vtáhl do Ktésifóntu, jeho panování ale skončilo po pouhých dvou měsících jeho zavražděním, po němž se perská říše pohroužila v rostoucí chaos. Hranice mezi oběma říšemi zůstaly zachovány ve stejné podobě, v jaké existovaly na sklonku Maurikiovy vlády.
- V březnu 630 císař zavítal do [Jeruzaléma](#), kam slavnostně vrátil [Kristův kříž](#) odcizený roku 614. Tím završil své vítězství nad Peršany a dosáhl zenitu své moci.

ŘÍŠE V DOBĚ HERAKLEIA

- Už za války s Peršany Herakleios povýšil **řečtinu** na úřední jazyk.
- Z císařské titulatury vypustil latinské slovo *imperator* a nadále se nechal oficiálně označovat jako **basileus**, někdy je proto považován za prvního byzantského císaře.
- Dlouhý a namáhavý konflikt s Peršany říši enormně vyčerpал a učinil ji tak mimořádně zranitelnou vůči islámské expanzi, zahájené Araby počátkem třicátých let 7. století

VNITŘNÍ VÝVOJ – NÁBOŽENSKÉ SPORY

- přijetí rázných ekonomických protopatření - současně výrazné snížení platu úředníků a žoldu vojáků na polovinu = rostoucí význam hodnostáře pověřeného dohledem nad státní pokladnou, nesoucího titul **sakellarios**. Naproti tomu úřad pretoriánského prefekta ztratil na důležitosti.
- Po dosažení vítězství císař srazil výlohy na vojenské účely částečným rozpuštěním armády a omezením subsidií vyplácených spojencům, což se dotklo i přátelských arabských kmenů. Polní vojska v Arménii, Orientu a Thrákii byla obnovena, stejně jako **pohraniční sbory** při východní hranici.
- Herakleios zamýšlel využít své prestiže k překonání rozkolu mezi ortodoxní církví - pokusil se prosadit kompromisní christologický směr označovaný jako **monoenergetismus**, podle něhož měl Kristus božskou a lidskou přirozenost a zároveň byl obdařen jedinou energií. V létě 633 byla jednotící formule akceptována synodou v Alexandrii, nicméně Egyptem se šířil stále silnější odpor vůči monoenergetismu. Vzniklý neklid vyústil v **perzekuce údajných kolaborantů s Peršany, z čehož byli obviňováni monofyzité a zvláště Židé**
- Monoenergetismus byl podroben kritice také ze strany chalkedonistů: mezi jeho odpůrci vynikal především jeruzalémský patriarcha Sofronios. Následně Herakleios roku 638 vydal císařský edikt *Ekthesis*, na základě něhož byla zakázána diskuse o tom, zda měl Kristus jednu nebo dvě energie. Za christologickou doktrínu říše byl prohlášen **monotheletismus**, učení přičítající Kristu jedinou vůli (*thelema*) a uznávající jeho dvojitou přirozenost. Snahy o usmíření monofyzitů přesto ztroskotaly a naopak se prohloubily rozpory s křesťany na Západě.

ZROD A VZESTUP ISLÁMU

- Zatímco Byzantinci a Peršané zápasili na počátku 7. století mezi sebou, Mohamed, prorok nově se rodícího náboženství zvaného islám začal na Arabském poloostrově šířit svoji víru.
- V roce 622, kdy Herakleios zahájil svoji protiofenzivu proti Sásánovcům, Mohamed opustil Mekku a vydal se do Medíny. Po osmi letech bojů si Mohamed Mekku podrobil a dosud rozdělené beduínské kmeny stmelil v jednotnou náboženskou pospolitost vyznávající islám.
- Podle muslimské tradice Mohamed údajně vyslal posly, aby různým soudobým panovníkům, včetně byzantského císaře, ohlásili zrod islámu a vybídli je k jeho přijetí. Ještě za prorokova života došlo v roce 629 k prvnímu menšímu střetu Byzantinců s muslimy.

CHARAKTERISTIKA NOVÉHO NÁBOŽENSTVÍ

- Islám: tmel, který spojil dosud roztříštěnou bojovnou společnost arabských kmenů – náboženství kořenící v jejich tradicích a odpovídající životnímu pojetí a potřebám arabského společenství
- Dle Mohamedovy vize: existuje jediný bůh, Alláh, a on je jeho jediným prorokem – Mohamed ovlivněn křesťanstvím a judaismem, které pokládal za předstupně postupného zjevení Boha lidem – Abrahám, Mojžíš a Kristus jevíli jako jeho předchůdci
- Mekka, svatým městem islámu – historicky pro arabský svět byla Mekka významným obchodním a kulturním městem
- Rok 622, rok vystěhování Mohameda, se stal počátečním rokem islámské éry – hidžra = porušení kmenových a rodových svazků a navázání nových – nová solidarita založena už ne na starém rodovém zřízení, ale výrazem nových sociálních vztahů
- Mezi roky 620-630 dotváření hlavních zásad kultu, právních a sociálních vztahů nového islámského společenství

ARABSKÁ EXPANZE A JEJÍ DŮSLEDKY NA BYZANC

- Vlastní počátek expanze nastal až po Mohamedově smrti v roce 632 - chalífové nasměrovali bojovnost a náboženský entuziasmus Arabů proti Byzanci a Persii.
- Na přelomu let 633 a 634 muslimové zintenzívnili své vpády do jižní Palestiny, přičemž uštedřili Byzantincům porážku nedaleko Gazy. Byzantinci dosud plně neobnovili svoji kontrolu nad Sýrií a Palestinou, kromě toho postrádali ucelenou koncepci obrany těchto teritorií. Záměrům muslimů nahrávala i lhostejnost a apatie syrské populace, jež připravila Byzantince o nezbytnou místní podporu.
- Herakleios pochopil plný rozsah vyvstávající hrozby a shromáždil vojenské sbory, do jejichž čela postavil vedle jiných velitelů i svého bratra Theodora.
- Koncem července 634 muslimové přesvědčivě zvítězili v **bitvě u Adžnádajnu** a mohli volně pohybovat a šířit strach po celé Palestině. Naproti tomu Byzantinci se rozhodli bránit opevněná města a vyvarovat se nových bitev. Byzantskou strategii ovšem narušil houževnatý postup muslimů, jimž se během roku 635 poddal Damašek
- R. 636 Herakleios vyslal proti Arabům všechny dostupné vojenské síly - 20. srpna 636 **bitva u Jarmúku**, kdy vítězní muslimové podnikli finální útok
- Byzantské vojsko, pozbylo svoji soudržnost a nedokázalo zaujmout novou obrannou linii. V r. 637 muslimové zmocnili měst Emesy a Gazy a **Jeruzalému, roku 638 podrobili Antiochii a severní Sýrii**. Posléze opanovali také Edessu a byzantskou Mezopotámii. V držení Byzantinců zůstávaly pouze izolované přístavy na pobřeží Sýrie a Palestiny.

DYNASTICKÉ SPORY A DEFINITIVNÍ ZTRÁTA EGYPTU, PALESTINY A SÝRIE

- Vytrvalé odsuzování druhého manželství Herakleia s Martinou. Z tohoto svazku vzešlo asi deset potomků, z nichž čtyři předčasně zemřeli a jiní byli postižení, což bylo pokládáno za Boží trest.
- Kvůli kritice Herakleiova manželství padl jeho bratr Theodor. V roce 637 se Theodorův stejnojmenný syn zapojil do nezdařeného spiknutí, jehož cílem bylo odstranění Herakleia a dosazení císařova nelegitimního syna Athalaricha na trůn. Mladší Theodor a Athalarich byli po ztroskotání této akce krutě zmrzačeni.
- V r. 638 Herakleios jmenoval svého a Martinina syna Heraklona císařem, čímž ještě více prohloubil rivalitu a napětí mezi svými potomky z prvního a druhého manželství.
- Po dobytí Sýrie a Mezopotámie muslimové nasměřovali svoji expanzi do dalších zemí: koncem r. 639 započala arabská invaze do Egypta. V následujícím roce muslimové pronikli do byzantské Arménie. Úspěchy muslimů přesvědčily alexandrijského patriarchu Kyra o nutnosti vyjednávání s útočníky, avšak jeho iniciativa narazila na císařovu rozhněvanou reakci.
- Za těchto okolností, nasvědčujících blížícímu se byzantskému zhroucení v Egyptě, Herakleios 11. února 641 zemřel - poněkud **kontroverzní osobnost** = manželství s neteří, příklon k monotheismu, odsouzený později za herezi. Na druhou stranu oplýval vojevůdcovskými a politickými schopnostmi a mnohem důvěrněji než kterýkoli z jeho předchůdců se seznámil s poměry ve východních provinciích. Až do konce svého života pozoruhodně energický a nezdolný. Ačkoli nedokázal odvrátit mohutný příval z Arabského poloostrova, nebýt jeho vedení, Konstantinopol by patrně podlehl Peršanům a stěží by mohla několik dalších staletí sloužit jako hráz chránící Evropu před muslimy